Makale Türü: Araştırma
Makale Geliş Tarihi: 27.09.2024
Makale Kabul Tarihi: 28.11.2024

IŞIK, Zehra. (2024) "Müstakil Dini Yapılarda Erkek ve Kadın Tasavvurunun Değişimi: İsmailağa Cemaati ve Cerrahi Grubu". *Tezkire Dergisi*. Yıl: 33 Sayı: 90. (119-143)

Müstakil Dini Yapılarda Erkek ve Kadın Tasavvurunun Değişimi: İsmailağa Cemaati ve Cerrahi Grubu*

Zehra IŞIK**

Özet

Bu çalışmada, İstanbul Fatih ilçesi merkezli faaliyet gösteren iki dinî grup özelinde müstakil dini yapılardaki erkek ve kadın tasavvurunun değişimi ele alınmıştır. Araştırma konusu gruplardan ilki; Çarşamba semti merkezli faaliyetlerini yürüten, kadınları siyah çarşaf, erkekleri sarık, cübbe ve şalvar giyen, toplumda kadını sadece geleneksel cinsiyet rolleriyle tanımlamasıyla bilinen İsmailağa Cemaati'dir. İkinci grup, grup etkinliklerini Karagümrük semtindeki halk arasında Cerrahî Tekkesi olarak bilinen mekân merkezli devam ettiren, modern kimlikli ve kentli görünüme sahip bireylerin rağbet ettiği bir dinî grup özelliği gösteren, Cerrahî Grubu'dur. Çalışmanın amacı; modern yaşam tarzının getirdiği yeniliklerle birlikte her iki grubun kadın ve erkeğe yönelik algı ve tasavvurlarının nasıl bir değişim geçirdiğini ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış; katılımcı gözlem, yarı yapılandırılmış mülakat, her iki gruba ait yazılı kaynakların ve medyadaki materyallerin incelenmesi olmak üzere çoklu veri toplama araçlarına başvurulmuştur. Yirmisi İsmailağa Cemaati'nden, sekizi Cerrahî Grubu'ndan olmak üzere toplam yirmi sekiz kişiyle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda her iki dini grubun; kadın ve erkek tasavvuru konusunda hızı ve yönü birbirinden farklı bir değişim ve dönüşüm yaşamakta olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dini Gruplar, Dini Gruplarda Kadın Tasavvuru, Dini Gruplarda Erkek Tasavvuru, İsmailağa Cemaati, Cerrahi Grubu

Abstract

In this study, the change in the perception of men and women in independent religious structures -specific to two religious groups centered in the Fatih district of Istanbul- is discussed. The first of the groups subject to the research is the Ismailaga Community; which carries out its activities in the Carsamba district, whose women wear black "çarşaf" and men wear "cübbe", "şalvar" and "sarık", which is known in society for defining women only with traditional gender roles. The second is the Jarrahi Group, which is a religious group with a modern identitiy and urban appearance, which continues its group activities in the Karagumruk district in the place known as Cerrahi Tekkesi among the people. The purpose of the study is to reveal how the perceptions and concept of thoughts of both groups towards women and men have changed with the novelty brought by the modern lifestyle. Qualitative research method and multiple data collection tools weere used in the study; including participant observation, semi-structured interview, and examination of written sources and media materials belonging to both groups. Face-to-face interviews were conducted with a total of twenty-eight people, twenty from the Ismailaga Community and eight from the Jarrahi Group. As a result of the research, it has been determined that both religious groups are experiencing a change and transformation in their perception of women and men, the pace and direction of them being different from each other.

Keywords: Religious Groups, Concept of Women in Religious Groups, Concept of Men in Religious Groups, Ismailağa Community, Jarrahi Group

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Psikolojisi Anabilim dalında 2020 yılında tamamlanan "Modern Kentte Farklı Kadın Dindarlıkları: İstanbul Örneği" başlıklı doktora tezinin ilgili bölümlerinden geliştirilerek üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Anabilim Dalı, muallimzehra@gmail.com / zehra.isik@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5400-458X

Giriş

Bu makalede; İstanbul Fatih ilçesi merkezli faaliyet gösteren iki dini grup özelinde dini gruplardaki "erkek" ve "kadın" tasavvuru, özellikle son yirmi yılda geçirdiği değişim bağlamında ele alınmıştır. Çarşamba ya da Mahmut Efendi Cemaati olarak da bilinen İsmailağa Cemaati, halk arasında kadınlarının siyah çarşaf, erkeklerinin de şalvar, sarık ve cübbe giymesiyle temayüz etmektedir. Çarşamba'ya mücavir Karagümrük semtinde "Türk Tasavvuf Musikisi ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı" adıyla hizmet veren, halk arasındaki yaygın adıyla Nureddin Cerrahi Tekkesi, modern giyim ve yaşam tarzlarıyla bilinen, bazıları manken, oyuncu, şarkıcı kimlikleriyle ünlü olan kadın ve erkeklerin rağbet ettiği tarihi ve dini bir mekandır.

Makalenin üretildiği "Modern Kentte Farklı Kadınlar Farklı Dindarlıklar" adlı kitabımızda İsmailağa Cemaati ve Cerrahi Grubu'nda[1] kadın dindarlığı konusu; kadınların dini gruba katılma süreçleri, gruba dahil olduktan sonra yaşadıkları dini-manevi ve psiko-sosyal değişim, din ve dindarlık algıları, modern yaşam ve popüler kültür ürünlerine yönelik tutumları ile grup üyesi kadınların İslam'da kadının yerine dair değerlendirmelerini içeren başlıklar altında ele alınmıştır. Son yıllarda Türkiye'de kadınların önceki dönemlere kıyasla daha yüksek oranda yükseköğretime katılıyor olması, çalışma hayatında kadın istihdamının artması ve kamuda başörtüsü yasağının kaldırılmasıyla dindar-muhafazakâr kesimden kadınların kamusal alanda çok daha fazla görünürlük kazanması, İslam'da kadının yeri ve İslam'ın kadına bakışı ile ilgili tartışmaları yoğun bir şekilde ülke gündemine taşımıştır. Her ne kadar tartışmanın öznesi "kadın" gibi gözükse de bir cinsiyeti diğerinden bağımsız değerlendirmenin mümkün olmadığı aşikardır. Dolayısıyla toplumsal anlamda yaşanan birçok değişimle ilgili tartışmalar, muhtelif sebeplerle "İslam'da kadının yeri ve konumu" odaklı yürütülse de temel mesele "kadınlık" ve "erkeklik" tasavvurumuz ve son dönemde bu tasavvurdaki kısmi değişimdir. Kadınların eğitim ve çalışma hayatında daha çok yer alması ve hem sosyal yaşam ve kamusal alanda daha fazla varlık göstermesi

[1] Doktora tezi olarak hazırlanan daha sonra kitaplaştırılan çalışmanın saha araştırması aşamasında kendisiyle görüştüğümüz, halk arasında Cerrahilerin şeyhi olarak bilinen merhum Ömer Tuğrul İnançer, kendilerinin bir cemaat olmadığını vurgulamış ve Nureddin Cerrahi Tekkesi merkezli faaliyet gösteren yapı için "tarikat" kavramının kullanılmamasını istemiştir. Bu nedenle hem tezimizde hem de tezden ürettiğimiz kitap ve makalelerde, Cerrahileri nitelemek için "grup" kelimesinin kullanımı tercih edilmiştir.

hem de ev ekonomisine maddi katkıda bulunmasıyla, geleneksel evin içinde kalan kadın (ev hanımı) ve dışarıda çalışan, para kazanan erkek algısı değişmeye başlamıştır. Ekseriyetle geleneksel aile yapısına sahip dindar muhafazakâr kesimde bu yeni durum, ailedeki görevlerin ve karı-koca ilişkisindeki rollerin sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Modernlikle birlikte kadınlık ve erkekliğe dair kalıp yargıların ve toplumsal cinsiyet rollerinin değişmeye başlaması, şehirli kadın ve erkeğin yeni birtakım roller yüklenmesi yanında eski rollerinden bir kısmını terk etmesini gündeme getirmektedir. Bu durumda dindar muhafazakâr bireyler, temel bir tercihle karşı karşıyadır:

> (i) Sosyal değişim karşısında direnç göstererek geleneksel kadın ve erkek tanımının dışına çıkmadan dini kimliğini korumaya ve bu şekilde yeni sosyal yapıda var olmaya çalışmak ya da
>
> (ii) Modern yaşamın içinde, onu benimseyerek veya bir şekilde kabullenerek hem dini inanç ve ilkelerine bağlı hem de modernlikle uyumlu birer erkek ve kadın olarak var olmanın yollarını aramak.

Konuyla ilgili tercih, karar ve yaşam biçimini teorik anlamda iki seçeneğe indir(ge)mek mümkün gibi görünse de pratikte günlük hayatta bunu yapmak pek kolay olmamaktadır. Şöyle ki; eğitimli ve meslek sahibi kadınlardan bazıları, annelik arzuları devam etse de kariyerle annelik arasında kalıp, bu iki ayrı unsuru uyumlu olarak sürdürememekte (Andersen, 2011: 16, 75) ve yıllarca emek verdiği eğitiminin hakkını vermek istediğinden ya da kariyer sahibi olmak modern ve kentli olmanın göstergesi sayıldığından, tercihini bu yönde kullanmaktadır. Çoğu dindar erkek de eşlerinin hem eğitimli ve modern olmasını istemekte, hem de geleneksel cinsiyet rollerini eksiksiz yerine getirmesini beklemektedir. Bu çelişkili beklenti ailede eşler arası ilişkilere olumsuz yansımaktadır. Meriç (2004: 84-85), eğitimli dindar erkeklerin, tahsil düzeyi olarak kendilerinden düşük olan eşlerini küçümsediklerini, hor gördüklerini ve bunun aile içi problemlere yol açtığını belirtmektedir.

İsmailağa Cemaati'nin Dini Bilgi Kaynaklarında "Kadın" ve "Erkek"

Dindar muhafazakâr kimlikli erkek ve kadınlar, eğer dini bir gruba mensup iseler kadınlık ve erkekliğe dair görüşlerinin şekillenmesinde bu grup aidiyetinin önemli bir tesiri olmaktadır. Makalede kadın-

lık ve erkeklik tasavvurlarını ele aldığımız dini gruplardan İsmailağa Cemaati, birinci seçeneği savunan ve cemaat mensuplarının dini düşünce ve yaşantılarını da bu doğrultuda şekillendirmeye çalışan bir yapıdır. Cerrahi Grubu ise toplumdaki tezahürü itibariyle ikinci seçeneği temsil eden bir oluşum izlenimi vermektedir. Her iki grubun kadın ve erkek tasavvuruyla ilgili yaklaşımlarını ortaya koyan yayınları araştırmamız kapsamında incelenmiştir. İsmailağa Cemaati'nin birincil dini bilgi kaynağı olarak kabul ettiği eserlerden biri Ruhu'l Furkan Tefsiridir. Cemaatin 2022 yılında vefat eden şeyhi Mahmut Ustaosmanoğlu'nun sağlıklı olduğu günlerde yazmaya başladığı tefsirin yazımını kendisi hastalandıktan sonra başta Ahmet Mahmut Ünlü (kamuoyunda bilinen adıyla Cübbeli Ahmet Hoca) olmak üzere cemaatin ileri gelen hocalarından altı kişilik bir heyet devam ettirmiştir.[2] Cemaat mensuplarının; kadın ve erkeğin dindeki ve toplumsal hayattaki yerine dair algılarını oluşturmada temel kaynaklardan biri olan Ruhu'l-Furkan Tefsiri'nde; birden fazla kadınla evlilik, miras, şahitlik ve talâk (boşanma) konuları içerikli âyetlerin tefsiri yapılırken, kadın–erkek farklılığı ya da tefsirde kullanılan ifadeyle erkeğin kadından üstün oluşu ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Birden fazla kadınla ve yetim kızlarla evlilikten bahseden âyetin (Nisâ, 4/3) yorumlandığı bölümde şu ifadeler yer almaktadır:

> Birden fazla evlilik, eşitliğe ters düşmektedir ve erkeğe daha fazla salahiyet vermektedir, şeklinde yapılacak itiraza şöyle cevap verilebilir: Haddizatında bu usül eşitliğe ters düşmez, değişik kimseler her hususta aynı vaziyette ve aynı kabiliyette olmadıkları için birçok hususlarda salahiyet ve istihkakları (yetki ve hakları) aynı surette olamaz bu ise eşitliğe ters düşmez. Yüksek bir mühendisin yevmiyesi ile bir amelenin yevmiyesi aynı mıdır? Böyle bir farklılık ise, eşitlik esasına nasıl ters görülebilir? İşte kadınlarla erkekler de aile teşkilatı hususunda asla eşit değildirler. Böyle bir eşitliğe bir cins-i latif (nazik yaratılışa sahip) olan kadınların vaziyetleri ve kabiliyetleri asla uygun değildir.
>
> Erkeklerin beden ve beyin ağırlıkları kadınlarınkinden daha fazladır. Erkeklerin sinir sistemleri kadınlarınkine nisbetle daha mükemmeldir, erkekler hayatın zorluklarına daha dayanıklıdır, kadınlar ise erkeklere nazaran birtakım hastalıklara ve arızalara daha ziyade elverişlidir.

[2] Doktora tezinin saha araştırma sürecinde, cemaat içindeki bazı hocalar arasında anlaşmazlıklar ve üyelere de sirayet eden bir ayrışma olsa da hali hazırdaki cemaatin ikiye bölünmesi ya da Cübbeli Ahmet Hoca'nın İsmailağa Cemaati'nden ayrılması şeklinde algılanan durum yoktu.

> Özellikle kadınlar yaratılıştan zayıftırlar, birçok zamanları hayız, nifas ve çocuk taşımanın ağır yükü ile geçer gider, erkeklere nazaran daha erken çökerler ve bu durumda olan kadınların çokları doğurdukları çocuklarıyla meşgul olduklarından kocalarına karşı vazifelerini bile hakkıyla yerine getiremezler (Ustaosmanoğlu, 1994, s. 4/555-556).

Ruhu'l Furkan Tefsiri'nde miras taksimi ile ilgili olarak erkek çocuğa kız çocuğunun iki misli miras vermeyi içeren âyetin (Nisâ, 4/4) açıklamasında da erkeğin kadından üstün oluşu şu ifadelerle gerekçelendirilmektedir:

> Erkek yaratılış hususunda, akılda, kadılık ve imamlık gibi dini makamlarda, şahitlikte kadından daha üstündür… Kadın aklı az, şehveti ise çok olan bir varlık olduğundan çok mala kavuştuğunda bu malı kötü yerlere kullanarak büyük bir fesat meydana gelebilir. Erkek ise aklı tam ve iradesine sahip olduğundan onun kavuşacağı büyük mal çok menfaatli işlere vesile olabilir… Rivayete göre Cafer-i Sadık (Radıyallahu anhu) hazretlerinden bu mesele sorulduğunda "Havva (Aleyhesselam) yasak ağaçtan bir avuç buğday alıp yedi, bir avuç daha alıp sakladı, sonra bir avuç daha alıp Adem (Aleyhisselam) a verdi. O, kendi nasibini erkeğin iki katı yapmağa kalkıştığı için Allah-u Teala da işi kalbederek (tersine çevirerek) kadının nasibini erkeğin yarısı yaptı." diye bir cevap vermiştir ki, anlayabilenler için bu cevap remzi ve temsili bir surette (bu işaret ve misal olmak üzere) pek derin hakikatleri içine almaktadır (Ustaosmanoğlu, 1994, s. 4/599-600).

Nisâ Sûresi'nin 19. âyetinin (Nisâ, 4/19) tefsirinde; kocanın, karısını kıskanması durumunda neleri yapmaya hakkı olduğuna dair yapılan açıklamalarda, kadının güçsüzlüğü ve eksikliği vurgulanmaktadır:

> Erkeğin meşru kıskançlığı kadını yabancı erkeklerle görüştürmemek, erkeklerin yanına girmesine izin vermemek, çarşılara pazarlara çıkarmamak gibi şeylerden ibarettir… Şu da bilinsin ki, kadınlar akıl bakımından erkeklere nispetle daha zayıf, din bakımından daha güçsüz ve ahlâk (iyi huyluluk) bakımından daha eksik olduklarından onlarla iyi geçinmek ve onların bazı kötü huylarına sabretmek ahlâkı güzelleştiren şeylerdendir (Ustaosmanoğlu, 1994: 4/648).

Aynı âyetin tefsirinde kaynağı Ruhu'l Beyan[3] olan şu rivayete de yer verilmiştir: "Bir kadının erken evlenmesi, evlendikten sonra gecikmeden çocuğa hamile kalması ve mehrinin az olması bereketindendir" (Ustaosmanoğlu, 1994, s. 4/655). Nisâ Sûresi 34. ve 35. âyetlerin (Nisâ, 4/34-35) tefsirinde kocanın, karısı üzerindeki haklarını anlatan birçok rivayetten biri şu şekildedir:

> "Ey Aişe! Herhangi bir kadın rabbi için namaz kılar da kendi için dua ettikten sonra kocasına dua ederse, önce kocasına dua edip, sonra kendisine dua etmedikçe, muhakkak Allah (-u Tealâ) onun namazını yüzüne çarpar… Ey Aişe! Çok çalış çok, çünkü sizler, Yusuf (Aleyhisselam) a kötü arkadaşlık eden, Davud (Aleyhisselam)ı fitneye düşüren, Adem (Aleyhisselam)ı cennetten çıkaran, Nuh ve Lut (Aleyhimesselam)a isyan edenlersiniz (Ustaosmanoğlu, 1997: 5/88-89).

Boşanma hukuku ile ilgili âyetlerden olan Bakara Sûresi'nin 228. âyetinin yorumunda; "Eğer ben bir kimseye, herhangi bir kimsenin secde etmesini emretmiş olsaydım. Kadına kocasına secde etmesini emredecektim. Ve eğer bir erkek, karısına kırmızı bir dağdan siyah bir dağa ve siyah bir dağdan kırmızı bir dağa taş taşımasını emretseydi, kadının görevi ve uygun olan hareketi bu işi yapmaktı"[4] şeklindeki hadise yer veren tefsir, şu cümlelerle bu hadisi açıklamaktadır:

> Kırmızı bir dağdan siyah bir dağa, siyah bir dağdan kırmızı bir dağa taş taşımak faydasız ve zor bir iş olduğu halde böyle bir teklifte bile kadının, kocasına itaat etmesi gerektiğine göre başka hususlardaki emirlerine itaat etmesi besbellidir. Hadisi şerifteki dağ renklerinin değişik gösterilmesi dağlar arasındaki mesafenin uzaklığını bildirmek içindir (Ustaosmanoğlu, 1991: 2/633-634).

Hepsine yer veremediğimiz rivayetler ve izahları birlikte değerlendirildiğinde, Ruhu'l-Furkan Tefsirinde; kadının erkeğe göre bedenen, dinen ve ahlâken zayıf, ilk günah işleyen ve peygamberler de dâhil olmak üzere erkekleri günaha sokan bir varlık olarak konumlan-

[3] Rûhu'l-Beyân, İsmail Hakkı Bursevî'nin yazdığı (ö. 1137/1725) tasavvufî tefsirdir. Bu tefsir tasavvufî yönü ağır basan bir tefsir olarak bilinir. Zayıf ve mevzu hadislere çokça yer verildiği için eser, hadis âlimleri tarafından eleştirilmiştir (Namlı, 2008: 211-213). (bkz, İslam Ansiklopedisi Rûhu'l-Beyân maddesi).

[4] İbn-i Mâce, Nikah: 4, No: 1852, Ebu Davud, Nikah: 40, Ahmed İbn-i Hanbel: 5/228

dırıldığı görülmektedir. Evlilikte kadının hemen her konuda kocasına mutlak surette itaat etmesi, kocası izin vermezse babasının cenazesine bile gitmemesi gerektiği anlatılmaktadır. Bu yorumlar çerçevesinde, cemaatin tefsir kitabının, kadını müstakil bir birey olarak değil, kocasına bağlı ve bağımlı olması gereken biri olarak tanımladığı anlaşılmaktadır. Mahmut Ustaosmanoğlu'na ait olan ve kendisinin muhtelif konulardaki görüşlerini içeren "Hikmetli Sözler" adlı kitapta kadın mevzusuna ayrılan bölümdeki ifadelerden bazıları şöyledir:

(i) Ben kadınların dükkân açmasını asla helal görmüyorum.

(ii) Çok acaip bir zamandayız, iki karı almak çok zor. Bir karıyla anlaşmak için milletvekilinin bildiği siyaseti bilmek lazımdır. İki karıyı yönetmek hükümet idaresinden de zor.

(iii) Kadından memur olmaz, kadınlar mektebe gitmez, duymadık demeyin. Kadın, sokakta gezecek bir şey değildir, erkeğe gözükecek bir şey değildir.

(iv) Bu düzen içinde kızınızı doktor yapmak Allah'a harp açmaktır.

(v) Kadınlar okullardan, dairelerden çekilmelidir. 104 kitaptan biri bile fetva vermez, kadının çalışacağına dair. Kız çocuğunun orta mektepte, lisede işi yoktur. Ben-i İsrail'in inkırazı (yıkılışı) kadınlar yüzünden oldu. Kadınların vazifesi, ev işleri yapmak, efendisine itaat etmek ve millete memlekete hayırlı evlat, asker yetiştirmek. Budur kadınların vazifesi, başka yok. Çalışmak, eve bakmak, para kazanmak kadının değil erkeğin işidir. Erkek madem bakamayacak niçin kadın aldı?! Elin kızını dairelerde süründürüyor.

(vi) Bir hanım yalnız başına bir taksiye binip bir yere gidemez.

(vii) Yazık değil mi gelinlik bir kız erkekleri muayene edecek, ovuşturacak. Olmaz bu yahu! Ya Rabbi! Kolları, bacakları, kafaları kırılmadan al onları bu tarafa, al onları bu tarafa, al onları bu tarafa. Yoksa ahirette ne felaketler olacak.

(viii) Zaruret olmadıkça kadınlar alış-verişe çıkıyor, direksiz kubbeleri yıkacak bunlar!

(ix) Alış-veriş, hemşirelik, subaylık karı işi değildir.

(x) Karılar koca oldu, cahiller hoca oldu.

(xi) Bu karıları kendi haline bırakırsan, uçurumdan aşağıya her gün uçarlar (Ustaosmanoğlu, 2018: 257-260).

Mahmut Ustaosmanoğlu'nun bu sözleri, kadınların eğitiminden, çalışma hayatına, araba kullanmasından, alış-veriş yapmasına varıncaya kadar kadının kamusal alandaki varlığı ve görünürlüğüne dair cemaatin erkek müntesipleri için bir kılavuz niteliğindedir. Kadınların toplumsal yaşamdaki yeri ve konumu cemaat lideri tarafından tayin edilmekte, bu konumlandırmanın tesisi ve kontrolünün yapılması da erkek cemaatten istenmektedir. Cemaatin medreselerinde görev yapan erkek ve kadın hocalar şeyhlerinin görüşlerini olduğu gibi benimsemekte, gerek cemaate yönelik vaaz ve sohbetlerde ve gerekse medyada evlilikte yaşanan problemler, kızların eğitimi, kadınların ev dışında çalışması vb. konularda kendilerine yöneltilen soruları cevaplarken Mahmut Efendi'nin cümlelerini referans göstermektedir. Böylece cemaatin "erkek" ve "kadın" tasavvuru söylem ve öğreti anlamında yukarıdan aşağıya şekillenmiş olmaktadır. Ancak konuyla ilgili yaptığımız saha araştırmasının bulguları, cemaatin gündelik yaşam pratiklerinin bu söylem ve kabulle bire bir uyuşmadığını ortaya koymaktadır.

Kadın Erkek Tasavvurunda Kuşak Farkı

İsmailağa Cemaati mensubu kadınların; İslam'da kadının ve erkeğin yeri, ailede karı kocanın görev ve rolleri, kadınların eğitimi, ev dışında çalışması, araba kullanması, yalnız seyahat etmesi gibi konulara bilhassa yaşa bağlı olarak değişen bir yaklaşım sergilediği görülmüştür. Orta yaş ve üstü olarak değerlendirilebilecek kadınlar cemaatin dini kaynaklarında ortaya konan ve hem şeyhin hayattayken verdiği vaazlarda hem de cemaatin önde gelen hocaları tarafından sohbetlerde, dergilerde, radyo ve televizyon programlarında anlatılan kadın-erkek tasavvurunu tamamen benimsemektedir. Yaşları otuz ile atmış arasında değişen cemaat mensubu kadınlardan bazılarının İslam'da kadının yeri ve ailede karı-koca rollerine dair görüşleri şöyledir:

> …Günümüzdeki modern çağda bakarsanız güya kadınlar hep çiğnenip ezilmiş, böyle illaki erkekle yarıştırıyorlar kadını. Halbuki biz yakınlarda tefsir dersi yaptık, Mevla kadının hakkını o kadar korumuş o kadar korumuş ki, yani dinimizde kadınlara çok değer verilmiş, kadın hakkı çok fazla korunmuş. Tabi ki illa eşit değillerdir. Mevla Teala Kur'an-ı Kerimde erkeklerin üstün olduğunu buyurmuş doğru, ama hangi konuda? Mesela güç olarak, kuvvet olarak, irade olarak erkekler daha üstündür. Kabul etmek zorundayız, kabul etmesek de kabul edilecek, çünkü Mevla böyle

buyuruyor. Ben inançlı ailelerde de bunu görüyorum, hep nefs ön plana çıkıyor herhalde, bu da bize dışarıdakilerin etkisi diye düşünüyorum. Diğer yönden ayetlere bakınca diyorsunuz ki kadınlar erkeklerden daha üstün (Yeliz, 50).

Kadın çocuklarına bakacak. Efendisinden izinsiz bir yere gitmeyecek. Çarşafsız dışarı çıkmayacak. Erkeklerle muhatap olmayacak. Erkek de helal rızık kazanacak (Zerrin, 60).

Kadın çok dışarıda olmamalı. Alış-verişe gitmeyin, çarşı pazarda dolaşmayın, alış-verişinizi kocanız, erkekler yapsın demiştir, Efendi Hazretleri. Aslında kadınlar bunu kabullenince çok kolay (Ezgi, 32).

Erkekler dışarıda yorgun, kadın da yoruluyor ama, bütün sorun erkeğin üstünde. Kadın biraz erkeği idare edecek, erkek sinirlenince o alttan alacak o anda. Rabbim öyle emretmiş, bu bizim adaletimize. Kadınlar zayıftır, zariftir. Erkekler geldiği zaman onlar boynunu büküyor, erkekler sinirlenmesin, ortalık karışmasın diye. Ama bu da nadir kaldı... Eskiden köle gibiydi kadınlar. Ben de eskiler gibiyim. 14 yaşında evlendim ben, kocam benden 15 yaş büyük. Hiç görmemiştim, hiç gelmemişti köye daha önce. Küçük olduğum için de beni çok ezdi (Gülay, 56).

Cemaati yönlendirici misyon sahibi erkek hocaların konuşmalarında ve yazılarında kadın, kocasına itaat eden, erkeğe nispetle geri planda kalan, tek tip bir profil üzerinden tanımlansa ve orta yaş ve üstü kadınlar bu yaklaşımı söylem bazında benimsemiş görünse de günlük hayattaki gerçekliğin böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Araştırmamızın katılımlı gözlem sürecinde Çarşamba semtinde kadın bir hoca tarafından cemaatin kadın üyelerine ve medreselerinde okuyan kız öğrencilere yönelik yapılan tarih dersindeki anlatım cemaatin fikirsel bazda tanımını yaptığı, sınırlarını çizdiği, erkeğin kadından üstünlüğü esasına dayalı hiyerarşik ilişki biçiminin pratikte karşılık bulmadığına dair bir örnektir. Dersin hocası, Osmanlı tarihinden Kösem Sultan ve gelini arasındaki mücadeleye dair bir anekdot aktarırken, hoca ile dinleyiciler arasında şöyle bir diyalog geçmiştir:

Tarih Hocası: Evin reisi kim? Kimin sözü geçer evde?
Dinleyiciler: Erkeklerin.
Tarih Hocası: (Gülerek) Gerçekte kimin sözü geçer yahu? Söyleyin!
Dinleyiciler: (Gülerek) Kadınların.
Tarih Hocası: İşte, kadın derin devlettir!

Cemaat üyesi kadınlar, aile içi ilişkilerde kadının erkek karşısında mahfî ve geride kalan bir tutum takınan taraf olması gerektiğini ifade etmektedir. Erkeğin evin reisi olduğu, kadının kocasına itaat etmesi gerektiği düşüncesi cemaatin tamamı tarafından söylemsel anlamda benimsenmektedir. Ancak burada aktarılan örnekte de görüldüğü üzere, kadınların çoğunluğu gerçekte evi asıl yönetenin kadın olduğunu düşünmektedir. Fatih-Çarşamba'da yapılan bu tarih dersine otobüslerle başka ilçelerdeki medreselerde okuyan kız öğrenciler de getirilmişti. Dersin hocası ile çoğunluğu medrese öğrencisi genç kızlardan oluşan dinleyiciler arasındaki diyaloğa bakılırsa en azından kadınlar nezdinde cemaatte kadın-erkek rollerine yaklaşımın değiştiği anlaşılmaktadır.

Grup üyesi kadınların çoğunun ev hanımı olması ve ev dışında çalışan kadın örneğinin pek bulunmaması sebebiyle cemaatteki aile yapıları geleneksel aile formunu korumaktadır. Dolayısıyla cemaatin erkekleri evlerinde geleneksel cinsiyet rollerinin dışına çıkan kadınlar ile muhatap olmamakta, evde çalışan kadın olmadığı için de modern kentte yaşayan ve kamusal alanda çalışan eşleri olan erkeklerin edindiği yeni roller kendilerinden beklenmemekte, ev işi yapan ve çocukların bakımına yardım eden erkek modeli İsmailağa Cemaati'nde toplumun geneline nispetle daha az görülmektedir. Ancak özellikle genç kuşakta toplumsal cinsiyet rollerine ve kadının konumuna yönelik fikirlerde farklılaşma ve yavaş bir seyirle de olsa bir değişim olduğu gözlenmektedir. Cemaat dışındaki sosyo-kültürel çevre ile tanışma, genç neslin cemaatin norm ve değerlerini sorgulamasına neden olmakta ya da modernliğin getirdiği kazanımlara erişme isteği doğurmaktadır. Muhtelif sebeplerle İsmailağa Cemaati'nin dışında bir sosyal çevre edinen ya da farklı çevrelerden kimselerle teması olan genç kızlar ve erkeklerin kurmak istedikleri gelecek ve buna bağlı olarak evlilik tercihleri değişmektedir.

Cemaatin Gençlerinin Müstakbel Eş Kriterleri

İsmailağa Cemaati kızların hiçbir şekilde karma eğitim veren kurumlarda tahsil görmesine izin vermezken, rızık kazanma, ev geçindirme yükümlülüğü, İslâm'a hizmet etme vb. gerekçelerle erkekler için bu tür kurumlarda eğitim görme ile ilgili herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. Son yirmi yıllık süreçte Türkiye'de dini özgürlüklerle ilgili

önemli gelişmeler yaşanmakta, dini cemaatler ve tarikatlar da ülkedeki demokratikleşme atmosferinden istifade etmekte ve eğitimden, sağlığa, turizmden, medyaya kadar birçok alanda, grup kimliklerini ve aidiyetlerini de buralara taşıyarak hizmet vermektedirler. Bu imkanlar cemaat mensubu erkeklerin yüksek örgün eğitime ve kamu kurumlarında çalışmaya olan ilgisini artırmış görünmektedir. Yüksek tahsil gören erkek cemaat mensuplarının bir kısmı, kendi cemaatlerinin kadın kimliğinin alameti farikası olmasına rağmen "çarşaf" giyen bir hanımla evlenmek istememektedir. Üniversite mezunu olup kamuda ya da özel sektörde çalışan cemaat mensubu genç erkeklerin anneleri, oğulları çarşaflı bir eş istemediği için, modern örtünme biçimlerini benimsemiş, dindar, örgün eğitim kurumlarında okumuş ama ev dışında çalışmayan ya da mümkünse öğretmenlik, ebelik gibi evlendikten sonra evine de vakit ayırabilecek meslekleri olan gelin adayları aramaktadır (Işık, 2021: 386).

Değişim ve dönüşümün tezahürü en çok cemaatin medreselerinde okuyan bunun yanında dışarıdan (açıktan) İmam-Hatip Lisesi ve bir sonraki aşamada İLİTAM programı kanalıyla ilahiyat diploması almaya çalışan genç kızlarda müşahede edilmektedir. Bu kızlar, kendileri örgün eğitim kurumlarında okumasalar da söz konusu kurumlarda öğrenim gören erkek kardeşleri ya da kendilerinin bu tür okulları dışarıdan bitirme çabaları vesilesiyle cemaatin dışındaki hayatı tanıma imkânı bulmaktadır. İLİTAM programı ile ilahiyat eğitimi alan cemaat mensubu bir genç kız, yine cemaatin içinden büyüklerin aracı olduğu bir evlilik görüşmesinin ardından, muhatabı ve evliliğe bakışı ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

> Bazı kişiler ve olaylar beni sarıklı cübbeli erkeklerden soğuttu. Ben doğrusu sarıklı cübbeli bir erkekle evlenmek istemem… Ben, çalışan bir kadına Kur'an öğretiyorum. O çalıştığı için, akşam 10 gibi gidiyorum, Kur'an öğretmeye onun evine. Evlilik maksadıyla görüştüğüm bizim cemaatten bir kişi, bu saati geç buldu. Doğru mu o saatte gitmen, dedi. Oğlan kıskanç, ben serbest büyüdüm, benim hayatıma karışacak…Benim evleneceğim kişi ince olacak kadın dilinden anlayacak, kalbimi kazanacak benim… Benim ağabeyim mesela normal gömlek pantolon giyiyor. Çok farklı kesimden arkadaşları var, sosyoloji, psikoloji çok okur. Dindar olsun benim evleneceğim kişi ama kıymetimi bilsin, kaba saba olmasın. Mesela Menzilciler çok kaba oluyor. Ben eşimle hafta sonları gezmek, farklı şe-

> hirler görmek isterim. İşi gücü olan, babasından bağımsız para kazanan, ayakları yere basan biriyle evlenmek istiyorum. Babasıyla birlikte çalışmasın, kendine ait bir mesleği olsun. Teyzemin kızları iki yıllık bitirdi dışarıdan, ben dört yıllık okuyorum. Niye onlara gelen dünürler bana gelmiyor, diye soruyorum anneme. Ne var bende, diyorum. Teyzemin kızları çarşaflı değil. Çarşaflı olduğum için bana işçi, tahsilsiz kişileri filan tavsiye ediyorlar, görüşür müsün diyorlar. Her şeylerini benimle kıyaslıyorlar. Teyzemin kızlarından biri İslamoğlu grubundan bilgisayar mühendisi biriyle evlendi. Bizim cemaati küçük gördü o, bizde bilgisayar mühendisi filan yok tabi. Aslında icazeti var hafız, bizim kurslarda yetişti ama şu anda tamamen kocasına uydu, çarşafı çıkardı. Siyah renk giymenin ne anlamı var diye renkli giyiniyor artık (Feyza, 28). (Işık, 2021: 383-384).

Orta yaş ve üstü yaş grubundaki cemaat mensubu kadınlar ise cemaatin genç kızlarının evlilikte modern kriterler aradığı eleştirisini getirmekte, örnek mülakat alıntısında da görüldüğü üzere, cemaatin içinde evlilik yaşının yükselmesini ve bekâr kız sayısının artmasını, bu yanlış tutuma bağlamaktadır:

> Allah'tan sonra secde edilecek olan varlık kocadır. Sen yarım aklınla, kim oluyorsun da oğlanı ukala buluyorsun... Erkek tabi ki karışacak, geç saatte gitme diyecek. Benim kocam da kaç sene beni yalnız hiçbir yere salmazdı. Çarşafımı kabul etti, kursa gitmeme izin verdi, tamam. Bizim kriterlerimiz bunlar. Bunlar ellerinde bir bilgisayar hemen oradan bakıyorlar oğlanın adına face i var mı ne yazmış ne çizmiş. Nereden bileceksin sen oradan adamın iç halini? Biraz göbeklisin galiba, spor yapmıyor musun, demiş oğlana. Omuzların da genişmiş, yüzüyor musun, demiş. Hangi durumlarda benden boşanırsın diye sormuş. Bunlar şimdi konuşulacak şeyler mi? (Suna, 45). (Işık, 2021: 387).

Hatırı sayılır oranda bir genç kız kitlesi, cemaatin içinde yetişmiş, cemaatin kisvesini giyen erkekler ile evlenmeye sıcak bakmamaktadır. Bu yaklaşımın sebebi, genç kızların üniversite eğitimi almış, ekonomik anlamda özgür kişiler ile evlenmek istemesidir. Zira cemaatin medreselerinde okumuş erkekler ya medresede hocalık yapmakta ya da kasaplık, manavlık gibi çeşitli serbest meslek kollarında çalışmaktadır, bazıları da esnaf olan babalarıyla birlikte iş yapmaktadır. Genç kızlar bu vasıftaki erkekler ile evlenmeleri durumunda tamamen cemaatin içinde kalacakları ve cemaat dışında bir sosyal çevre edinemeyecek-

leri düşüncesine kapılmaktadır. Bu genç kızlar bireysel bir yaklaşımla düzenli geliri olan biri ile evlenerek, ekonomik anlamda rahat etmek de istemektedirler. Ayrıca evleneceği kişide aradığı nitelikleri "ince ruhlu", "nazik", "kadın dilinden anlayan", "kıymet bilen" olarak sıralayan bu genç kızın ifadelerine de yansıdığı üzere, cemaatin yeni neslini temsil eden kızların müstakbel eş adaylarına dair beklentileri aynı zamanda yeni bir erkek profilini de işaret etmektedir. Cemaat içinden bir erkekle evlenmeye sıcak bakmayan genç kızların yanında araştırma sürecinde otuzlu yaşlarda çok sayıda bekâr kadın sohbet hocasının olduğu tarafımızdan gözlenmiştir. İsmailağa Cemaati'nde kadın kimliğini konu edinen çalışmasında Özyağlı da (2019: 45), görüştüğü 13 kadın medrese hocasının 6'sının bekâr ve bunların 5'inin 30 yaşından büyük olduğunu, bir kişinin 25-30 yaş aralığında bulunduğunu, başka bir kadın hocanın da evliliği hiç düşünmediğini aktarmıştır. Hem önemli oranda hoca konumundaki genç kız kitlesinin evli olmamasını, hem de kızların kendi cemaatlerinden biriyle evlenmek istememelerini, cemaatteki kadın-erkek tasavvurunun ve buna bağlı olarak da evlilik ve aile anlayışının geçirdiği değişim ve dönüşümün göstergesi olarak yorumlayabiliriz.

Cemaatin Genç Kızları Ehliyet Alıyor / Ehliyet Alan Araba Kullanan Genç Kızlar

Hem fiziksel ortamlardaki varlıkları hem de görev ve rolleri anlamında kadın ve erkeği kesin sınırlarla birbirinden ayırmaya çalışan ve bu nedenle kadının kamusal alanda görünür olmasına karşı çıkan İsmailağa Cemaati'nin, kadınların araba kullanmasına da karşı olduğu algısı toplumda yaygındır. Bu konuda da –bazı istisnalar olsa da– gençler ile orta yaş ve üstü yaş grubunun değerlendirmeleri farklılık arz etmektedir. Orta yaş ve üstü yaştaki grup üyesi kadınlar, konuya erkek merkezli bir bakış açısıyla yaklaşmakta ve kadınların araba kullanmasını Mahmut Efendi'yi referans göstererek; erkeklerin alanına girmek, trafikte erkeklerle muhatap olmak, erkeğe benzemeye çalışmak ve erkeklerle yarışmak bağlamında ele almaktadır:

> Mahmut Efendi hazretleri kadınlar araba kullanmasın, kullanana hakkımı helal etmem diyor, kullananların da arabalarına binmeyin diyor. Kadınlar zaruret olmadıkça evden çıkmamalı. Efendi hazretleri diyor ki, mesela kadının yolda arabası bozulsa yanında kocası da yok, erkeklerle muhatap olacak, böyle olmaması lazım (Zerrin, 60).

> Efendi hazretleri izin vermiyor, kadınların araba sürmesine (Hande, 56)
>
> İyi değil, çünkü erkeğin yaptığını şimdi kadınlar da yapmak istiyor, ya erkekten daha üstün olmak için, ya da erkeğin gücü kadar ben de yaparım gibisinden. Yok, kadın kadınlığını yapacak, erkek de erkekliğini yapacak, araba kullanmak erkek işi. Erkek kullansın, kadın da binsin gitsin. … yok yok iyi değil ne yapacak kadın araba sürüp (Sevgi, 40).
>
> Doğru değil, kadınların araba kullanması. Kadınlar araba kullandı mı erkekler küfrediyor, o erkeği de zorla günaha sokuyor kadın. Erkek dışarıda, kadın içeride. Erkek kadından üstündür çünkü… (Gülay, 56). (Işık, 2021: 424-425).

Cemaat üyesi genç kızlar da kadınların araba kullanması meselesinin İsmailağa Cemaati'nde erkek merkezli ve ihtilât üzerinden izah edildiğini dile getirmekte ancak kendileri bu tutumu tamamen onaylamamakta hatta kadınların araba kullanmasını meşrulaştırıcı rasyonel izah ve kıyaslamalara başvurmaktadır:

> Ben araba sürmeye sıcak bakmak istiyorum. Neden biliyor musun? Ben kapalıyım bir yere gitmek istediğin zaman minibüse biniyorsun, her zaman taksiyle bir yere gidemiyorsun. İtiş kakış erkeklerle tıkış tıkış gideceğim, ne gerek var. Benim arabam olsun daha rahat gideyim geleyim ben. Bizim cemaat araba kullanmayın diyor. Kadının yeri evidir anlayışı var. Ama ben bu cemaatteyim diye bu cemaatin yaptığı her şeyi desteklemiyorum açıkçası. Cemaatin bu konudaki gerekçesi kadın, erkek hayatına çok müdahil olmayacak. Bizim cemaat pazara gitmeyi de uygun görmüyor, kadının yeri evidir, kadın evde dursun. Erkekle birebir muhatap olmayı uygun görmüyorlar. Ama şöyle bir durum da var, cezası var artık, kadına sarkamıyorsun, bir şey yapamıyorsun. Geçen bir avukat mahkemeye verdi bir adamı, lafla taciz etti diye. 6 yıl hapis cezası aldı adam (Hülya, 24).
>
> Minibüse, otobüse binmektense itiş kakış, kadınlar araba kullansa iyi olur ama kadınlar trafikte dikkat çekiyor, kadınları sıkıştırıyorlar. Kadın yeri gelecek çıkıp adama dikleşecek, münakaşa olacak, muhatap olacak adamla, bilmem ne olacak (Miray, 30). (Işık, 2021: 427).

Cemaatin, kadınların araba kullanması hususundaki tavrına eleştirel ve itirazcı bir yaklaşım sergileyen, ehliyet almayı ve araba kullanmayı günlük ihtiyaçlar çerçevesinde izah eden genç kızların bu tutumu modernleşmenin en bariz getirilerinden biri olan bireyselleşme-

nin etkisidir. Buna ilaveten cemaat mensubu bir kadın veya erkekten beklenen tavır, bu tarz konularda cemaatin kollektif kabulüne uygun hareket etmektir. Oysa burada cemaatin içinden bir sesle bir özeleştiri hatta bir tür karşı çıkış olduğu görülmektedir.

Cemaatte kadınların araba kullanmasına yönelik söylemde ve uygulamada bir kabullenme ve değişim söz konusuyken, 90 km'den fazla mesafeye mahremsiz yolculuk yapma hususunda söylemsel anlamda hiçbir değişiklik olmaması dikkat çekicidir. Cemaatin erkek hocaları günümüzde modern ve hızlı ulaşım araçlarının olmasının kadınların mahremsiz yolculuk yapması konusundaki hükmü değiştirmeyeceğini, konu ile ilgili farklı yorum yapan kişiler ya da kurumlar olsa da İsmailağa Fetva Kurulu'nun seferîlik hükümlerinde ulaşım aracı ayrımı yapmadığını ve insanların bu hükmün hikmetlerine vakıf olmasalar da gereğini yerine getirmeleri gerektiğini savunmaktadır. Ancak cemaatin kadın hocalarının -kendi tabirleriyle "emr-i bil ma'rûf" için- İstanbul'un civar illerine otobüsle yolculuk yaptıklarına bizzat şahit olunmuştur. Cemaatin İstanbul'daki medreselerinde kızlarını yatılı okutmak isteyen ve Anadolu'da ikamet eden aileler de bu sorun ile karşılaşmaktadır. Son yıllarda kızları İmam-Hatip Liselerinde veya İlahiyat Fakültelerinde okuyan cemaat mensuplarının, cemaatin konuyla ilgili fetvasına uymayarak kızlarının şehirlerarası yalnız yolculuk yapmasına izin verdiği de tarafımızca birçok kez müşahede edilmiştir.

Cemaat normları yerine bireysel gereksinim ve istekleri doğrultusunda tercihlerde bulunan, yer yer kendi cemaatlerini eleştirebilen bunun yanında cemaat aidiyetlerinden vazgeçmeyen genç kızların ve erkeklerin, İsmailağa Cemaati'nin hayatın içindeki yeni yüzleri olduğunu söylemek mümkündür. Yüksek öğrenim gördükten sonra, kamusal alanda çalışan, cemaatin alameti farikası sarık, cübbe ve şalvar yerine pantolon, gömlek veya mesleğinin gereği üniforma tarzı kıyafetler giyen, çarşaflı değil, modern örtünme biçimlerini benimseyen eş adayı arayışı ve tercihi olan erkeklerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu genç erkeklerin eş tercihleriyle beraber kadınlık – erkeklik algıları, ev içinde kadın-erkek rolleri ve görevlerine dair düşünce ve tutumları da değişime uğramaktadır. Dualarla ve törenle giydikleri çarşafı çıkarmayı haram kabul ettikleri için çarşaftan vazgeçmeyen, bununla beraber cemaatin ev içindeki giyim kurallarına aykırı kıyafetleri spor

salonlarında giyebilen, İsmailağa Cemaati dışından, modern giyimli, yüksek tahsil görmüş, tatmin edici bir işi ve maaşı olan erkeklerle evlenmek isteyen genç kızlar da cemaat içinde hatırı sayılır bir orana tekabül etmektedir. Bundan yirmi otuz yıl önce cemaat üyeleri kendi grupları içinden, kendileri gibi inanan, düşünen ve giyinen biriyle evlenmek suretiyle cemaat kimliğini tamamlamış ve temsil etmiş oluyordu. Bugün ise cemaat içindeki gençlerin evlilik tercihlerini belirleyen ana kriterin, cemaat kimliğini temsil değil, kendi bireysel istekleri ve beğenileri olduğu görülmektedir. Bu gençlerin cemaat içindeki sayılarının ve etkisinin önümüzdeki yıllarda artacağı öngörülmektedir.

Cerrahi Grubu'nun Dini Bilgi Kaynaklarında "Kadın" ve "Erkek"

Cerrâhi Grubu günümüzde genelde modern yaşam tarzını benimsemiş, yüksek eğitimli ve sosyo-ekonomik anlamda elit kesimin itibar ettiği bir dinî grup olması yönüyle dikkatleri üzerine çekmektedir. Cerrahiler'in dini bilgi kaynakları Cerrâhî geleneğinin önceki Efendilerinin (Muzaffer Ozak, Safer Dal, Ömer Tuğrul İnançer), şimdiki Efendi'nin kitapları ve onun tavsiye ettiği Tasavvufî eserlerdir. Ne önceki efendilerin ne şimdiki Efendi'nin ne de yolun büyüklerinin kitaplarında "kadın" konusuna ayrılmış müstakil bir başlık veya bölüm bulunmaktadır. Cerrahi Grubu mensuplarının dinî algı ve yaşantılarının, Efendi'nin Tasavvuf büyüklerinden ve sabık efendilerden naklettiği ve kendisinin güncel konulardaki düşünce ve yorumlarını da içeren bilgilerle, Tasavvufî gelenekten beslenen Tekke kültürü eksenli şekillendiğini ifade edebiliriz.

2022 yılında vefat eden, dini gruplarda kadın dindarlığı konulu araştırmamızın saha çalışmasını yürüttüğümüz süreçte Cerrahi Grubu'nun şeyhi olarak tanınan Ömer Tuğrul İnançer'in, katıldığı televizyon programları ve verdiği röportajlarda[5] kadın konusu ve kadın – erkek ilişkileri ile ilgili beyan ettiği görüşleri özetle şöyledir:

> (i) Kadın kadın gibi, erkek erkek gibi yaşar. Eş yoktur, eşitlik yoktur. Kadın ve erkeğin yaratılışı farklıdır, evli kadının nafaka mükellefiyeti yoktur. Hazreti Peygamber, cennetin kadınların ayakları altında olduğunu söylemiştir, bu kadar muhterem olan kadının mecbur kalarak çalıştı-

[5] Röportajın tamamı için bkz. hürriyetine tükürürüm". Habertürk. 12.11.2019 tarihinde erişildi: https://www.haberturk.com/gundem/haber/1018955-evlenmeden-hamile-kalirim-diyeninhurriyetine-tukururum

rılması ayıptır. Erkekler yakınları olan kadınları çalıştırmamalı, onların ihtiyaçlarını temin etmelidir.

(ii) Evlilikte kavgalar "ben"likten çıkar. Kadınlar "ben ben" diyerek boşanmaya sebebiyet vermektedir. Boşanmaların %90'ı kadınların "ben" demesinden, nefsten kaynaklanmaktadır.

(iii) Kadının birey olma, kendi ayakları üzerinde durma isteği egoizmin uzantısıdır. Kadın kocasına sadece maddî açıdan değil, her açıdan bağlıdır, koca da karısına bağlıdır.

(iv) Kadın-erkek ilişkisinde ölçü Hazreti Peygamber'dir. Hazreti Peygamber eşlerine ev işlerinde yardım ederdi.

(v) Kadının tek mükellefiyeti çocuklarına anne olmaktır.

Efendi, katıldığı bir televizyon programında kadının öncelikli görevinin annelik olduğunu ve ev dışında çalışmaması gerektiğini savunmuş ve bazı kadın aktivistlerin ve derneklerinin tepkisini çeken şu cümleleri sarfetmiştir: "Çalışan kadın ben kocama muhtaç değilim diye yuvasını dağıtıyor. Kocasına muhtaç değil ama elin adamının kadınının, patronun emrinde olmak, haysiyetine uyuyor. Kocasının emrinde olmayı haysiyetine uydurmuyor, nasıl şey bu?"[6]. Efendi konu ile ilgili medyada da yer alan ve bazıları tepki çeken söylemlerinde kadın ile erkek arasındaki farklılığı vurgulamış, boşanmalardan daha çok kadınları sorumlu tutmuştur.

Modern Sufi Yaklaşımda Kadın Erkek Tasavvuru

Grubun kadın üye profili incelendiğinde; halihazırda veya önceden Tekke'ye yakın, Karagümrük ve civarında oturan, anne-babadan/aileden Cerrahi olan mensuplardan orta yaş ve üstündekilerin genel itibariyle başörtülü, etek-ceket, takım vb. tarzda giyinen, modern örtünme biçimlerini benimsemiş kişiler olduğu gözlenebilir. Daha genç kuşaktan üyelerin, gruba kısa zaman önce katılanların ya da grup aidiyeti olmaksızın, zikir, sema, meşk gibi orada icra edilen sufi ritüelleri tecrübe etmek için Tekke'ye gelen kadınların birçoğunun ise Tekke dışında başörtülü olmayan, bulundukları sosyal çevreye göre değişkenlik arz etse de genelde seküler giyim tarzına sahip kişiler olduğu anlaşılabilir. Geneli lisans ve üstü tahsil düzeyinde, meslek sahibi, son yıllarda

[6] dinlerediss atiyoruz. (2013, 21 Eylül). Çalışan kadın elin adamının hizmetinde [Video]. YouTube. https://youtu.be/P14eKpZNWo8

çoğunluğu tesettürlü olmayan, tayt, dar pantolon, kutlama ve düğün gibi organizasyonlarda dekolte giyebilen kadınlar, Tekke'deki sohbette Tuğrul Efendi'nin sarf ettiği şu sözleri tebessümle dinlemişlerdir:

> Başörtüsü diye bir problem yok, örtünme problemi var. Allah başınızı örtün demiyor ki, örtüyü tarif ediyor. Yahudiler de örterdi arkadan bağlarlardı. Önünü de ört diyor, ayet. Ama başını ört, k.ç.nı aç demiyor. Zamanımızda bazılarının yaptığı gibi, başında örtü altta daracık pantolon.

Genç, orta yaş üstü kuşaktan, başörtülü ve başörtüsüz, çeşitli giyim tarzlarından kadınlar, Efendi'nin bu sözlerini bir baba şefkatiyle yapılmış uyarı ve şeyhin görevini yerine getirmesi olarak değerlendirmiştir:

> Allah kulunu sevdiriyor işte, kimisini sevdiriyor, kimisini de dövdürüyor işte. Çok sevdiğiniz yakın bir arkadaşınız, sizin iyiliğinizi düşündüğünü bildiğiniz biri size öğüt verse kırılır mısınız? Sizi düşündüğünü bilirsiniz, o an çünkü siz o ruh halinde değilsiniz. Ya da bir anne baba nasihati gibi... Bu onun gibi bir şey. Efendi'nin doğru söylediğini sen aslında içinde resmen biliyorsun, bunu yapıp yapamaman, senin nefsinle alakalı bir şey (Melisa, 26).
>
> Efendi sonuçta günahı sen işle, dayanacağın kadar yanacağın kadar işle, ben ne diyeyim sana diyor yani. Efendi'nin söylediği bu. Cevabın varsa Allah'a onu niye yaptığınla ilgili, Allah da kabul edecekse senin cevabını diyor. Doğru bir tane diyor. Niye giydin o pantolonu dediği zaman onun cevabını sen Allah'a vereceksin, bunu biliyorsun. Onu veya bunu yani. Sadece pantolon değil, varsa bir cevabın ben sana ne diyeyim diyor Efendi. Sen bunu düşün. Buradaki ne biliyor musun? Burada hiç kimseye karışılmıyor. Kimseye kapan denmiyor. Biatta da söylenmiyor. Ojeni çıkar da demiyor ama ojeli olmak doğrudur da demiyorlar. Sen bunun yanlış olduğunu, doğrusunu zamanla anlayacaksın gibi bir zihniyet var… (Aliye, 56).

Tuğrul Efendi'nin konuyla ilgili beyanlarından anlaşılmaktadır ki, kendisinin kadın – erkek tasavvuru, dindar/muhafazakar toplum kesiminin geneliyle örtüşmektedir. Grup üyesi kadınların çoğunluğu günlük hayatında tesettürlü değildir ve farklı meslek dallarında aktif bir çalışma hayatının içindedir. Tekke dışındaki yaşam tarzları itiba-

riyle Efendi'nin kadın tasavvurundan farklılaşan Cerrahi Grubu'ndan röportaj yaptığımız kadınların İslam'da kadının yeri ve evlilikte karı-koca rolleri ve görevlerine dair görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

> İslam kadına çok büyük değer vermiş. Fakat işte yaşanan hayata baktığımız zaman maalesef kadın ikinci plana düşmüş durumda. Çünkü ruhta ayrım yok, bedensel olarak farklılıklar var. Allah-u Teala kadını korumaya aldığı için, Rahim sıfatı tecelli ettiği için ve çok da nazik yarattığı için bazı özel hükümleri var kadınlar üzerinde, ama hakikatinde ayrım yok. Hakikatinde ayrım yok ama yaşantıda öyle değil maalesef (Reyyan, 38). (Işık, 2021: 596).
>
> Annelik olarak bir ayrım var mesela bence. Allah anneyi kadın cinsinden yarattığı için, tüm kadınlara da anne olma ihtimali olduğundan dolayı bir güzellik, bir öncelik, bir farklılık, bir kolaylık vermiş. Efendim der ki âdetliyken Allah namazı farz kılmıyor, sen bir bardak su getirir misin diyorsun. Yani Allah namazı istemiyor, sen hatundan su istiyorsun, hanıma o kadar anlayışlı davranman gerekiyor. Allah bizi bu kadar kayırmış etmiş, dışarıda çalışmak zorunda bırakmamış falan filan. Haliyle böyle bir şey. Annelik kaynaklı, kadının doğasından gelen bir farklılık olduğunu düşünüyorum (Müge, 25). (Işık, 2021: 597).
>
> Kadınla erkek hiçbir zaman eşit olamaz bence. Diyorlar ya kadın-erkek eşit olmalı. Ben onu tasvip etmiyorum İslam dininde. Bir gün hatırlıyorum meşk günü Tekke'ye yabancılardan biri gelmişti, niye kadınlarla erkekler ayrı yerde diye sormuştu Efendime, onlara garip geliyor tabi. Efendim demişti ki; onlar üstte (üst kat) onlar bizim başımızın tacı. Bakış açısına bakar mısınız? Yani onu söyleyiş tarzına. Dolayısıyla evet, bayanların İslamiyet'teki yerini bence biz bilmiyoruz… Zaten kız çocuklarının hiçbir değeri yoktu Peygamber Efendimiz gelene kadar. Biz İslam'la şereflendik. Aslında kadın olgusu İslam'la daha güzel bir yere geldi. Dolayısıyla kadınla erkek hiçbir zaman eşit olamaz, İslam'daki yerini de iyi bilmek gerekir. Kadın çalışmasın evde otursun işte, böyle diyor İslam sanılıyor. Aslında hiç de dışarıdan göründüğü gibi değil. Aslında hepsinin de bir anlamı var yani. Tabi ki Hz. Hatice validemiz çalışıyordu ticaret yapıyordu, hepsi de bize bir örnek, onları da araştırıp iyi bilmek gerekir. Erkek kadından üstün değil, rolleri farklı. Her ikisinin de birbirine üstün yönleri var. Mesela bir erkek anne olabilir mi, hayır. Hatta bence bayanların İslamiyet'te daha üstünlüğü var yani (Melisa, 26). (Işık, 2021: 598).

Cerrahi kadınlarının hemen hemen hepsi, kadınların erkeklerle aynı okullarda, karma eğitim kurumlarında aynı seviyede eğitim al-

ması ve çalışma hayatında da yer alması gerektiğini düşünmektedir. Orta ve üstü yaş grubundaki kadınlar, çalışma koşullarının kadına uygun olmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir:

> Kesinlikle çalışma hayatında yer almalı kadın, kendisi için, ekonomik özgürlüğü için, sosyal hayatı için, kendini hayata ait hissetmesi için. Ama çalışamayacağı işler var yani tabi. Mesela ben bir matkap kullanabiliyorum, bir korniş takabiliyorum ama korniş yapamam herhalde. Fizik gücü olarak çalışamayacağı işler vardır (Filiz, 51).
>
> Çalışabilir kadın, ölçülere uygun olduğu sürece. Kadının gücünün yettiği kadına uygun olan her yerde çalışabilir. Mesela beden gücü gerektiren yerde çalışamaz. Erkeğin yapacağı işi o yapamaz. Ailesinin hizmetini, çocuklarını aksatmayacak şekilde çalışmasını tercih ederim. Kızlarımın bir tanesi Arapça öğretmeni ama bebek büyütüyor çalışmıyor. Ama tahsilli ikisi de (Fatma, 58). (Işık, 2021: 613-614).

Kadınların eğitimi, çalışması, ailede karı-koca rolleri ve benzeri konularda Cerrahi kadınlarının tamamına yakını Hz. Peygamberi ve ashabını örnek göstermiş, onların hayatlarından anekdotlar aktararak, günümüzün modern tartışma başlıklarını o dönemdeki benzerlikler üzerinden açıklamaya çalışmıştır:

> Ben mutfağa giriyorsam eşim de girmeli, ben toparlıyorsam o da toparlıyor. Zaten eşim bu konuda çok yardımcı oluyor sağ olsun, o da tahsilli bir insan. Peygamber Efendimiz de eşlerine yardımcı olurdu. Öyle bir ayrım olsaydı Peygamber Efendimiz de yapmazdı… (Banu, 27).
>
> Ben eşime diyorum sana yemek yapıyorum senin hatırın olduğu için, yoksa bu benim görevim değil. Ara sıra ben bunu söylerim hatırlatırım, çünkü adam zannediyor ki otele ya da lokantaya geldi, otur sofraya yemek bekle. Tamam sofrayı kuruyorum hepsini yapmayı severim ederim de. Adamın da bunu bilmesi lazım, o senin görevin değil. Kadınlar bunu unutmuş, adamlar unut- maya dünden meyilli zaten, işine geliyor. Kadınlar salak. … Kadının sokağa çıkamaması diye bir şey olduğuna inanmıyorum. Ama kadının sokağa çıkmaması için erkek her şeyi getirecek eve. Hani senin markete gitmene gerek yok, kocan sana her şeyi getirmek zorunda tamam mı? Ama bunu onun görevi olarak vermiş Allah. Kadın hep kapalı kapılar ardında dursun diye değil… Kadının gitmeme lüksü, adamın getirme mecburiyeti var. Şimdi bunu kadın eve kendini kapatsın diye anlıyor adamlar, kadınlar da böyle anlıyor bunu, salak ol-

> dukları için… Kadın kendi kendini baltalıyor. Kadınların şaşkınlığından. Yoksa kadında her şey var, eşitlik değil hem de fazlasıyla var, eşitlik yok artıların kadına verilmiş olduğuna inanıyorum. Pozitif ayrımcılık var yani, hem de nasıl, her şeyde… Savaşa da gitmiş Peygamber Efendimizle kadınlar, devesine de bindiler gittiler beraber. Kadın evde oturacak olsaydı savaşa da götürmezdi hiçbir yere götürmezdi Peygamber Efendimiz (Aliye, 56). (Işık, 2021: 600-601).

Dindar kadınların, İslam Dini'nin kendilerine verdiği haklardan haberdar olmadıkları için dezavantajlı konuma düştüklerini iddia eden bazı grup üyeleri de İslam'da kadına pozitif ayrımcılık olduğunu yine Hz. Peygamber'i referans göstererek anlatmışlardır. Kadınların araba kullanmasını günlük yaşamın bir ihtiyacı olarak niteleyen Cerrahi kadınları, ashap zamanındaki devenin bugünün arabası olduğu kıyasını yapmışlardır. Kadınların yalnız seyahat etmesi meselesindeki 90 km. mesafe sınırının, o dönemin güvenlik ve ulaşım koşulları, yolculuk süresi ile ilgili olduğunu vurgulayan Cerrahiler, konuyla ilgili modern yorum ve yaklaşımları benimsemektedir.

Cerrahi Grubu kadınlarının birçoğu, eşleri veya nişanlılarının kendileri vesilesiyle Tekke ve bu yol ile tanıştıklarını ifade etmişlerdir. Kadınların bu dini gruba yönelip, biat etmeleriyle giyim-kuşam gibi şekilsel anlamda yaşam tarzlarında pek bir değişiklik olmamaktadır. Bununla birlikte kadınların hayatı anlamlandırma, duyuş, düşünüş biçimleri, din ve dindarlık anlayışları Tekke, dolayısıyla Tasavvuf merkezli bir dönüşüme uğramaktadır. Bir süre kadınların hayat arkadaşları da bu değişimden nasibini almaktadır. Eğitim durumları, meslekleri, giyim – kuşam tercihleri, alış-veriş, tatil ve eğlence imkan ve alışkanlıkları bakımından "elit" olarak nitelenebilecek bir toplum kesimine mensup bu insanların birçok mevzuda olduğu gibi, kadın-erkek konusundaki tutum ve davranışları da yarı modern yarı gelenekçi bir özellik arz etmektedir. Sosyal medya hesabında lüks bir oteldeki düğünde çekilmiş, dekolte kıyafetli bir profil fotoğrafı bulunan bir grup üyesinin yaptığı şu paylaşım, Cerrahilerin kendilerini tanımlarken de kullandıkları bu modern sufi kimliği çok iyi yansıtmaktadır: "Ben Müslümanım hem Atatürkçü, hem milliyetçi, hem laik, hem demokratik, hem özgürlükçü, hem çağdaş, hem de geçmişine bağlıyım. Olmaz diyenler varsa, yanılıyor olabilir mi? Ben böyleyim, böyle de kalacağım" (Işık, 2021: 578).

Sonuç ve Değerlendirme

İnsanlar başkaları hakkında bir yargıda bulunurken, kendi kognitif yapılarında var olan bir model tipten hareket ederler. Örneğin bir kadının zihnindeki erkek proto- tipi kaba, şiddet eğilimli bir tiplemeyse, o kadın tüm erkekleri böyle algılar ve değerlendirmelerini de bu şema çerçevesinde yapar (Yapıcı, 2016: 43-44). İsmailağa Cemaati mensubu kadınlar genellikle cemaat bağlılığının şekillendirdiği kapalı bir sosyal çevrede büyümektedir. Dolayısıyla etraflarında bulunan ve bir önceki kuşaktan örnek alabilecekleri, model olarak kognitif yapılarında var olan kadın prototipi, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini benimseyen ve dinî anlamda yücelten, modernliğin getirisi yeni rollerden uzak cemaat mensuplarıdır. Cemaatin erkeklerinin kadınlara yönelik kalıp yargıları da yine içinde büyüdükleri toplumun şekillendirdiği algısal şemalara dayanmaktadır. Küçük yaşlardan itibaren cemaatin içinde yetişen cemaat üyeleri toplumsal cinsiyet rolleri konusunda toplumun geneline benzer bir yaklaşıma sahiptir. Cemaatin orta yaş ve üstü nesli toplumsal değişme ve kentleşmeyle birlikte gelişen dönüşüm ve değişime direnerek, erkeklerin ve kadınların üstlendiği yeni rolleri kabul etmeme bakımından genel popülasyondan ayrılmakta, cemaatin eski, yerleşik kadın – erkek tasavvurunu devam ettirmektedir.

Evlilikte karı–koca rolleri konusunda da geleneksel kalıpların dışına çıkmayan İsmailağa Cemaati'nde değişimin ayak sesleri genç kuşaktan gelmektedir. Genç kızlar, aynı dinî algı ve yaşantıya sahip olmalarına rağmen, genellikle kendi cemaatlerinden bir erkekle evlenmek istememekte, dindar ama herhangi bir cemaat bağlılığı olmayan, kendine ait bir işi olan, tercihen devlet memuru eş adaylarını tercih etmektedir. Genç kızların evlilik süreçlerinde cemaatin değerleri değil kendi bireysel ölçütleri ilk sırada yer almaktadır. Aynı durum genç erkekler için de söz konusudur. Eğitim veya çalışma hayatı sebebiyle cemaatin dışında da bir sosyal çevre edinen bazı erkekler de dindar ama çarşaf giymeyen, örgün eğitim kurumlarında okumuş, ev dışında çalışmayan ya da evine de vakit ayırabilecek işlerde çalışan eş adaylarına talip olmaktadır. Araba kullanmayı, modern hayatın içinde bir ihtiyaç olarak görüp, ehliyet alan, sağlıklı kalmak için ve estetik kaygılarla spor yapan, cemaat otoriteleri tarafından yasaklanmasına rağmen açıktan lise diploması alan, sonrasında İLİTAM programıyla İlahiyat okuyan hatta son birkaç yıldır artan bir sayıyla örgün İlahiyat

Fakülteleri'nde okuyan genç kızlar İsmailağa Cemaati'ndeki kadın tasavvurunun değişiminin tezahürüdür. Geleneksel rollerini terk etmeden modern rolleri de edinmek isteyen bu genç kızlara benzer şekilde cemaatin genç erkekleri de evlilik tercihlerini cemaat dışından yapmak suretiyle, yüksek tahsilli, bireysel seçim ve tercihleri ön planda olan, çalışan bir kadınla evlenmenin kendilerine yükleyeceği yeni görev ve rollere gönüllü talip olmaktadır.

Çakır (2014: 68), İsmailağa Cemaati'nin içinde kadınların önemli bir güç oluşturduğunu ve Türkiye'deki kadın hareketinin ve kadınların özgürleşmesinin cemaatte derin yankıları olacağını iddia etmiştir. Kamuda başörtüsü yasağının kalkmasıyla, dindar/muhazakar kesimin kızlarının örgün eğitim kurumlarında okuma oranı ve kamuda başörtülü çalışan kadın sayısı artmıştır. Çakır'ın kadınların özgürleşmesinden kastı, muhtemelen farklı tesettür biçimlerinin kamuda görünür olması ve İsmailağa Cemaati kadınlarının da bu sayede yüksek öğrenim görmesi değildir. Muradı tam olarak mevcut durum olmasa da zamanın kendisini haklı çıkardığını ve cemaatteki değişimin fitilini kadınların ateşlediğini söyleyebiliriz. İsmailağa Cemaati'nde kadının toplumsal hayattaki yeri ve konumuna dair güncel tartışmalarla başlayan değişimin kaçınılmaz olarak vardığı durak, kadın ve erkek tasavvurunun değişimi ve dönüşümüdür.

Çakır, ilk basım tarihi 1990 olan "Ayet ve Slogan" adlı kitabında Cerrahiler'in Avrupa'da kapalı salonlarda yabancı izleyiciler için zikir ayini yapan, turistik görünüme sahip bir oluşum olduğunu, ancak modern insana mistik kaçış olanakları sağlayan, modern yaşamla uyumlu bir din anlayışı sunan, politik bir tavrı dayatmayan yapısıyla yakın gelecekte dinî yaşantı ve dine dönüşün yumuşak bir versiyonu olarak kendisinden sıkça söz ettireceğini yazmıştır (Çakır, 2014: 77, 317). Aradan geçen yaklaşık otuz beş yıllık zaman diliminde grubun Çakır'ın öngörüleri yönünde mesafe katettiği görülmektedir. Zira günümüzde Cerrâhîler ülke içinden seküler/modern kimlikli, yüksek tahsilli kişilerin ve ünlü sanatçıların rağbet gösterdiği, ülke dışından da Tasavvuf yoluyla İslâm'ı tanıyanların tekke müziği, sema ayini ve zikir gibi mistik unsurları yerinde görmek için ilgi duyup ziyaret ettiği bir dinî grup özelliği taşımaktadır.

Cerrahi kadınlarının kadın-erkek tasavvuruyla ilgili söylemlerinde genelde iki cinsiyet arasındaki "yaratılış ve işlev farkı" izahı dikkat

çekmektedir. Grup üyesi kadınlar İsmailağa Cemaati mensuplarının kullandığı "kadının erkeğin bir adım gerisinde olması gerektiği", kabulünü benimsememektedir. Cerrahi kadınları, kadın konusuna yönelik açıklamalarında cinsiyet kimliği ve dini kimliği birlikte kullanmışlardır. Grup üyelerinin geleneksel Tekke ve Tasavvuf kültüründen beslenen dini kimlikleri ile kentli yaşam tarzından elde ettikleri modern birey kimliğini birlikte temsil eden yapısı, "hem modernleşmeyle birlikte hem de modernleşmeye rağmen oluşan" (Aktay, 1999: 65) bir dindar profili oluşturmaktadır. Kadın- erkek tasavvurunun değişiminde İsmailağa Cemaati mensupları için de aynı tespiti yapmak mümkün olsa da cemaatteki dönüşüm Cerrahiler'e kıyasla oldukça yavaş ve kısmidir. Cerrahi Grubu cenahında kadın – erkek tasavvurunun değişimine dair başka bir yön daha ilgi çekmektedir. Grubun içinde ailesi sebebiyle zaten Tasavvuf ve tarikatlara aşinalığı olan üyeler bulunmakta ve bu kişiler temsil ettikleri dindar/muhafazakar kesiminin düşünce kodlarını taşımaktadır. Ancak son yıllarda Nureddin Cerrahi Tekkesi'nin, seküler aile yapısı ve yaşam tarzıyla büyümüş, spiritüel akımlara gitme potansiyeli olan, modern kimlikli bireyler hatta bazı ünlüler ve sanatçılar için cazibe merkezi haline gelmesiyle Cerrahi Grubu içinde farklı bir kanat oluşmaya başlamıştır. Bu yeni profil üyelerin; kadın, erkek, toplumsal cinsiyet rolleri ve evlilikte kadın ve erkeğin görevleri gibi konularda önceden var olan zihinsel kod ve şemalarına, Tekke merkezli yeni şemalar eklenmektedir. Cerrahi Grubu'ndaki kadın – erkek tasavvurunun değişimini bir de bu perspektiften ele almak grubun önümüzdeki yıllardaki gelişimini anlamada kılavuzluk edecek bir bakış açısı kazandıracaktır.

Kaynakça

Aktay, Y. (1999). *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Andersen, G. E. (2011). *Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak* (S. Çağatay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çakır, R. (2014). *Ayet ve Slogan: Türkiye' de İslami Oluşumlar*. İstanbul: Metis Yayınları.

Işık, Z. (2021). *Modern Kentte Farklı Kadınlar Farklı Dindarlıklar*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Karaman, H., Özek, A., Dönmez, İ.K., Çağrıcı, M., Gümüş. & S., Turgut, A. (2006). *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. Ankara: TDV Yayınları.

Meriç, N. (2004). *Fetva Sorularında Değişen Kadın Yaşamı*. İstanbul: Elest Yayınları.

Özyağlı, F. Z. (2018). *Examining the formation of women's identity in a Naqshi Community: The case of Ismailağa* (Tez No. 522853) [Yüksek Lisans Tezi, Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ adresinden edinilmiştir.

Ustaosmanoğlu, M. (1991). *Ruhu' l-Furkan Tefsiri* (19 Cilt). İstanbul: Siraç Kitabevi.

Ustaosmanoğlu, M. (2018). *Mahmud Efendi Hazretleri'nden Duyulan Hikmetli Sözler*. İstanbul: Ahıska Yayınevi.

Yapıcı, A. (2016). *Toplumsal Cinsiyet: Din ve Kadın*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.